

З'ЯСУВАННЯ СУТНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ ЧЕРЕЗ ЮРИДИЧНУ АНАЛОГІЮ

DETERMINING THE NATURE OF THE ELECTORAL SYSTEM OPERATION WITH LEGAL ANALYSIS

Попков Д.О.,

аспірант кафедри політології

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті, що є продовженням дослідження автором проблематики формулювання параметрів консенсусно-орієнтованої виборчої системи, пропонується до застосування метод міждисциплінарної аналогії. Обґрунтовується прийнятність рецепції до політологічних досліджень виборів напрацювань юриспруденції з питань представництва. Визначається зв'язок між «первинною» легітимністю і політичними «угодами». Відмічаються вади пропорційної виборчої системи з точки зору запропонованого методу. Пропонуються подальші напрями формування консолідувального інституційного механізму виборчої системи.

Ключові слова: виборча система, міждисциплінарна аналогія, представництво, легітимність, політична угода, воля, волевиявлення.

В статье, представляющей собой продолжение исследования автором проблематики формулирования параметров консенсусно-ориентированной избирательной системы, предлагается к использованию метод междисциплинарной аналогии. Обосновывается приемлемость рецепции в политологических исследованиях выборов наработок юриспруденции по вопросам представительства. Определяется связь между «первичной» легитимностью и политическими «сделками». Отмечаются недостатки пропорциональной избирательной системы с точки зрения предложенного метода. Предлагаются дальнейшие направления формирования консолидирующего институционального механизма избирательной системы.

Ключевые слова: избирательная система, междисциплинарная аналогия, представительство, легитимность, политическая сделка, воля, волеизъявление.

In the article, which is the continuation of the study by the author of the problem of formulating the parameters of the consession-oriented electoral system, the method of interdisciplinary analogy is proposed. The acceptability of the reception to the political researches of the elections of jurisprudence on questions of representation is substantiated. The connection between "primary" legitimacy and political "agreements" is determined. Fractions of the proportional electoral system from the point of view of the proposed method are noted. Further directions of formation of the consolidating institutional mechanism of the electoral system are offered.

Key words: electoral system, interdisciplinary analogy, representation, legitimacy, political agreement, will, will expression.

Постановка проблеми. Дослідження закономірностей побудови і функціонування виборчої системи та їх наслідків (як центрального елемента політичної системи будь-якої сучасної держави, що чи не найбільшою мірою асоціюється з демократичністю у її сутнісному та процедурному аспектах) завжди перебуває у фокусі уваги фахівців. Але якщо певна «усталеність» виборчої системи з точки зору сприйняття громадськістю та політичними елітами як задовільно/прийнятно збалансованою за параметрами ефективності репрезентації і легітимності утворюваних представницьких органів влади орієнтує науковий пошук у відповідних державах здебільшого або лише у сферу політ технологічного інструментарію, в теоретизуванні довкола запровадження певних «поліпшень» чергового «апгрейду» (футурологічні роботи довкола майбутніх засад функціонування інформаційного суспільства нетократії залишимо в дужках), то в реаліях України наукового забезпечення потребує саме процес пошуку такого балансу та побудови такої системи (як чинника стабілізації політичної системи та соціуму в цілому).

Формулювання цілей стаття (постановка завдання). Слід визнати, що неабиякий вплив (або навіть «тиск») на наукові дослідження в цій сфері мають транзитологічні тенденції (експорт демократичних процедур/ідей із боку країн Заходу) та політичні цикли (чергова електоральна компанія, жодна з яких не обходилась без критики дійсної редакції «електорального пакту» та доволі різких змін політичних «правил гри»), які істотно пожвавлюють/збагачують науковий дискурс, проте своєю кількісною інтенсифікацією загрожують ризиками непослідовності та невваженості чи однобічності порад.

Означені умови, на наш погляд, формують запит на такі засоби дослідження цієї сфери, що здатні запропонувати зрозумілі пояснення та без зайвих і надмірних ускладнень сформулювати «дорожню карту» розбудови, спрямованої на консолідацію суспільства виборчої системи. У цьому контексті стаття є продовженням наукового пошуку автором параметрів «технічного завдання» консенсусно-орієнтованої виборчої системи України [1, с. 79]. Апробацію одного з таких методологічних засо-

бів та напрацювання теоретичного обґрунтування ефективного у розколотому суспільстві інституційно оформленого механізму комплектації представницьких органів влади¹ визначаємо **метою** цієї публікації.

Аналіз досліджень та публікацій. Серед загальновідомих вчених, у працях яких приділялась увага закономірностям впливу електорального механізму на політичний ландшафт та функціонування політичної системи можна назвати Д. Фаррелла [2], Дж. Сарторі [3], Р. Таагепера [4], А. Лейпхарта [5] та інші. У вітчизняній науковій публіцистиці можна виділити публікації таких сучасних вчених нової генерації, як У. Мовчан та М. Лешанич (відстоюють позицію щодо найбільшої прийнятності для України пропорційної виборчої системи за регіональними списками), А. Авксент'єв (досліджує закономірності та наслідки застосування електоральної формули), В. Олексенко (оптимізація виборчої системи в контексті стабілізації політичної системи) та М. Афанасьєвої (критерії законодавчого проектування виборчих систем). І хоча у своїх дослідженнях означені вітчизняні автори більшою чи меншою мірою формулювали свої висновки у політичних та юридичних аспектах одночасно, однак міждисциплінарний зв'язок не набув характеру **методологічного підходу, застосування якого присвячується ця стаття.**

Виклад основного матеріалу дослідження. Політична (у владному аспекті) сутність основного призначення будь-якої виборчої системи вдало висловила Ю. Веденєєва, що треба зібрати окремі частинки народного суверенітету, носієм якого є кожен громадянин окремо, і в концентрованому вигляді делегувати його законно обраним представникам [6, с. 685]. Указана формула дозволяє встановити зв'язок між легітимністю влади та суверенітетом народу, необхідним для побудови елементів моделі виборчої системи для розколотого суспільства², адже криза легітимності є однією з ознак розколу [8, с. 109].

На нашу думку, з'ясуванню природи цього політичного процесу збирання-делегування часток народного суверенітету допоможе звернення до аналогічних явищ у юриспруденції³, адже принцип подібності зумовлює прийнятність не тільки компаративного дослідження схожих явищ, але й запозичення підходів до вирішення аналогічної проблематики, якщо такі підходи довели свою ефективність. У такому разі застосування навіть

міждисциплінарної аналогії (за умов її коректності) дозволить реконструювати на базі більш зрозумілої (через емпіричність) моделі логіку закономірностей досліджуваного явища.

Так, зумовлене фізичною неможливістю для народу прямого здійснення управління всіма справами держави делегування цим народом як єдиним джерелом влади своїх повноважень певним особам – депутатам шляхом їх обрання і подальше здійснення таких повноважень від імені виборців цими депутатами найбільш адекватно охоплюється нормами інституту представництва.

Потрібна з точки зору умов застосування аналогії ізоморфність (тотожність відносин/зв'язків, що відбуваються у запропонованій до порівняння моделі та досліджуваному прототипі) інституту представництва у праві та політології обґрунтовується посиленням до уявлень про сутність представницької демократії у розумінні засновника цієї теорії – Ш. Монтеск'є, який уважав за необхідне наявність у державному апараті представників народу, обраних на певний термін; за допомогою регулярних виборів народ може впливати на роботу представницького органу [9].

Відомий ще у Давньому Єгипті, Римі та Греції [10, с. 81] сучасний інститут представництва у широкому розумінні охоплює правовідносини між довірцем та представником на певній підставі (законі, угоді, довіреності тощо), внаслідок яких останній управлений діяти від імені довірителя перед третіми особами. Народний обранець, отримавши мандат від виборців, також від їх імені здійснює приналежну народові державну владу, що, окрім іншого, безпосередньо підтверджується використаною у частині 1 статті 1 Закону України «Про статус народного депутата України» дефініцією – «представник Українського народу в Верховній Раді України» [11]. Так само і депутат місцевої ради за змістом ст. 2 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» визначається саме як представник інтересів відповідної територіальної громади [12].

Загалом, інститути представництва так чи інакше завжди супроводжували публічну політичну організацію суспільства, що дозволило ще Г. Еллінеку саму ідею представництва віднести до числа первинних правових поглядів людини [13, с. 418]. Представницько-опосередковані форми управління проглядаються вже в умовах громадського самоврядування первісного суспільства, в якому певні розпорядчі і юрисдикційні повноваження визнавалися за окремими членами колективу в силу традиції і довіри за провідниками племен. Здійснюючи функції з організації спільної життєдіяльності, в племені ці особи діяли як втілені публічним авторитетом представників цієї спільності. Навіть в умовах класичної афінської демократії інститути прямої демократії не лише

¹ Цільове нормативне визначення категорії «виборча система», якої дотримується автор у межах цієї статті, що певною мірою кореспондується з підходом, запропонованим Д. Фарреллом.

² Співвідноситься з таким критерієм проектування виборчої системи як політична доцільність, наведеним в огляді М. Афанасьєвої [7].

³ Такий метод використано і в попередній роботі автора, присвяченій цій проблематиці [1, с. 76, 77].

доповнювалися, підтримувалися, але й обмежувалися організаційними структурами публічного представництва. Наприклад, перегляд законів в Афінах, за зауваженням В. Бузескула, здійснювався не у випадковому настрої або свавіллі народного зібрання, а лише у визначений термін, вирішальний голос належав особливій комісії з осіб більш зрілого віку, пов'язаних присягою [14, с. 133].

Ураховуючи, що і вибори як такі відомі людству з давніх часів, наполягаємо на ідеї запозичення моделі з юриспруденції у політологію (а не навпаки) через міркування більш чіткої нормативної відпрацьованості правовідносин представництва у приватному праві, зумовлену взаємопов'язаними чинниками: порівняною простотою щодо процедури виборів до представницьких органів та кількісного емпіричного напрацювання. Дійсно, довіреності видаються чи інші підстави представництва у реальному житті виникають набагато частіше, ніж проводяться вибори, а отже, через значно коротший хронологічно цикл всього процесу (від початку представництва до його завершення) юридична теорія і практика напрацювала значний досвід розв'язання й оцінки пов'язаної із представництвом проблематики.

Звісно, у юридичній та політологічній літературі існує позиція, що полягає у некоректності ототожнення публічного представництва, до якого належить формування на виборах парламенту із приватноправовим представництвом, зокрема через фіктивну наявність двох суб'єктів (адже народ формує парламент для себе і як свій складник) або різницю у цілях (утворення правосуб'єктного органу та підтвердження повноважень перед третьою особою відповідно) тощо – огляд думок та підходів достатньою мірою окреслений Н.Філіпповою [15]. Тим не менш, вважаємо, що:

– по-перше, сформульовані відмінності корелюються із різною сферою застосування та кількістю залучених складників, яка, з точки зору можливості (якої дотримується автор) рецепції підходів до з'ясування «слабких місць» конструкції виборчих систем і напрацювання рекомендації щодо їх подолання, діалектично не перетворює вибори у сутнісне інше явище, ніж делегування повноважень представникові;

– по-друге, такі відмінності з точки зору набору складників фактичних дій, що опосередковують кожен вид представництва, не заперечує загальних закономірностей їх функціонування, тому й можливість застосування аналогії. Наразі сам термін мандат, який асоціюється з представництвом народу депутатом, походить від лат. *mandatum*, що означає «доручення, розпорядження», та в логіці номіналізму підтверджує цим спільну етимологію інститутів публічного представництва і представництва у приватноправових відносинах;

– по-третє, слід визнати існування певної (можливо і латентної) суб'єктивної за ангажованості наукового дослідника як прихильника того чи іншого підходу у формулювання унікальності об'єкта/методу дослідження та «очевидної» відокремлюваності його від інших «нібито схожих» явищ, адже за відсутністю такої унікальності важко обґрунтувати й існування окремої науки/дисципліни/теорії, в якій цей дослідник прагне досягнень та визнання. Більш того те, чи маємо ми відкидати міждисциплінарну аналогію як метод дослідження через наявність експліцитних розбіжностей у порівнюваних об'єктах, якщо через імпліцитну спорідненість об'єктів такі розбіжності можна також спробувати пояснити/дослідити інструментарієм суміжної наукової дисципліни?

Спираючись на такого титана філософії, як М. Хайдеггер, котрий у своїй класичній праці «Час картини світу» вказав на обмеженість і проблематичність філософії репрезентації, в якій речі розглядаються в єдиній проективній площині, втрачаючи свою специфічну ситуативність і історичність [16], дотримуємося скептичного ставлення до тих теоретичних побудов довкола розуміння сутності політичного представництва, які заважають вирішенню нагальних проблем, пов'язаних із розколом суспільства, не надаючи при цьому життєздатної і надійної альтернативи.

Упевнені, що скептицизм (від грець. *Skeptikos* – розглядає, досліджує) як метод судження, який висуває сумнів як принцип мислення, є необхідним складником наукового дослідження, спрямованого на вирішення наявної проблеми. У межах цієї методології слід утилітарно-прагматично ставитися до деяких теоретично зумовлених «священних корів» сучасних демократичних механізмів, адже якщо проблема з розколом суспільства і загрозою ймовірних супутніх втрат (як людських, так і матеріальних) виникла та існує, незважаючи на наявність таких механізмів, то вони заслуговують на критичну ревізію.

Повертаючись до предмета цього дослідження, у наведеній аналогії виборча система опосередковує механізм виявлення такого представника, а вибори є «політичною угодою» між довіритель-електором та представником-депутатом. Вочевидь, «первинна» легітимність депутата⁴ та парламенту в цілому перебуває у залежності від легітимності таких угод (якщо йдеться про виборчі округи і мажоритарну виборчу систему) або такої угоди (для пропорційної виборчої системи із єдиним загальнодержавним округом).

⁴ Мається на увазі сприйняття суспільством результатів виборів як таких, що справедливо відображають побажання щодо персоні обранця, що відповідає більш прийнятному для цілей дослідження політичній стабільності, на наш погляд [17, с. 88, 89], об'єктивістському підходу до розуміння легітимності.

У такому разі запропонована аналогія дозволяє розглянути ситуацію мажоритарна система VS пропорційна система⁵ під дещо іншим кутом – заміна низки «угод» на декількох округах однією унеможлиблює надійну «локалізацію» ймовірних порушень, адже сумніву піддаватиметься «угода» в цілому, оскільки процедурне відокремлення тих чи інших виборчих ділянок впливатиме на загальнонаціональний результат конкретних партій, особливо, коли йдеться про рейтинги довкола прохідного бар'єру. Наслідком цього є ризики «штучної легітимності», коли оцінка об'єктивності результатів виборів сприйматиметься здебільше не через власний досвід, а крізь призму чуток/повідомлень ЗМІ про стан десь на теренах держави, що не тільки є неприйнятною у розколотому суспільстві формою вимушеного відчуження особи від свідомої участі в політичному житті, але й утворює маніпуляційний потенціал використання великих чисел. Наразі загальнодержавний успіх на виборах певної партії, який жодною мірою не корелюється із її авторитетом/ступенем довіри/присутністю у конкретному населеному пункті, навіть за умов достовірних підрахунків, навряд чи може бути конвертований у легітимність у сприйнятті виборців такого населеного пункту.

Одним із загальновизнаних принципів дійсності будь-якої угоди у праві (https://uk.wikipedia.org/wiki/Умови_дійсності_договорів) є умова про відповідність вільного волевиявлення внутрішній волі суб'єкта, що підтверджується і змістом статті 203 Цивільного кодексу України [18].

У розглядуваній аналогії законність угоди – легітимний результат виборів, волевиявлення – фактичний вибір кандидата в бюлетені, а воля – дійсне уявлення конкретного виборця про найбільш бажанішого/достойного депутата. Уважаємо, що «первинна» легітимність обраного депутата не може розглядатися лише в контексті оцінки збігу волевиявлення та результату за мовчазного презюмування відповідності волі до зафіксованого в бюлетенях волевиявлення. Такий спрощений підхід призводить до зосередження виключно на питання правильності підрахунку голосів, що є нічим іншим, як формою підміни в суспільній свідомості легітимності легальністю. Наразі світовий і, на жаль (зважаючи на високу

ціну), вітчизняний досвід революцій і переворотів красномовно вказує на те, що забезпечення владою своєю легальності через дотримання всіх формальних процедур на виборах не може сприйматися як гарантія легітимності, особливо в розколотому суспільстві, коли незаперечним є недовіра/невдоволення хоча б одного з його сегментів до асоційованого з владою стану речей.

Отже, запропонована аналогія як метод дослідження дозволяє виділити як окремі етапи формування волі у корпусі виборців як єдиного довірителя (збирання часток народного суверенітету) та проявлення такої волі безпосередньо в процедурі заповнення бюлетенів (делегатія повноважень зі здійснення влади), наслідком чого відбувається виникнення та існування (!⁶) правовідносин між обраним депутатом і народом, уособленим корпусом виборців.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Напрацювання досвіду пізнання споріднених явищ та розв'язання притаманним ним проблем у суміжних дисциплінах об'єктивно приваблює як спосіб розширення інструментарію наукової розвідки. Застосування у політологічних дослідженнях міждисциплінарної аналогії з юриспруденцією як метод з'ясування проблематики формування виборчої системи, орієнтованої на консолідацію розколотого суспільства, дає можливість більш чітко визначатися з етапами процедури, удосконалення яких матиме саме об'єднавчий потенціал. Ідеться про інституційне запровадження у виборчій системі механізмів узгодження/конвертації воľ (політичних уподобань) кожного виборця у єдину волю корпусу таких виборців у спосіб, що уникає відчуження кожного з таких виборців від кінцевого результату. Своєю чергою, розуміння сутності природи обрання депутата і формування представницького органу влади у категоріях представництва і народного суверенітету дозволяє підійти до визначення умов забезпечення постійної підтримки обранцями своїх довірителів, що має виступати складником «технічних умов» до консенсусно-орієнтованої виборчої системи.

Розвиток і обґрунтування цих пропозицій потребують подальших досліджень у парадигмі запропонованої міждисциплінарної аналогії.

⁵ Треба відмітити, що під гаслами створення підстав для розбудови партійної системи (що логічно) та доволі дискусійного наміру в такий спосіб подолати «політичну» корупцію у суспільному дискурсі останнім часом впевнено лідирує позиція про переваги саме пропорційної виборчої системи.

⁶ Фактичне ставлення правлячих еліт до виборців (різке опікування проблемами та проголошення популістських гасел перед черговою виборчою кампанією, істотні розбіжності між фактичною діяльністю впродовж каденції та передвиборчими обіцянками, зміна політичної «орієнтації» тощо) дозволяє зробити висновок про імпліцитно існуюче ставлення до акту виборів як одноразового/одномоментного, з яким зв'язок між виборцями та обраним депутатом втрачається тією мірою, що в останнього утворюється враження ототожнення своєю власної волі з волею народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Попков Д.О. Засади функціонування виборчої системи як чинник консенсусу в розколотому суспільстві. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, Серія «Питання політології». 2018. вип. 33. С. 74–80.
2. Farrell D. Electoral systems: a comparative introduction. Palgrave, 2001. 241 p.
3. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів. Київ: АртЕк, 2001. 224 с.
4. Таагепера Р., Шугарт М. Описание избирательных систем. Политические исследования. 1997. № 3. С. 114–137.
5. Lijphart A. Electoral systems and party systems. Oxford: Oxford University Press, 1994. 387 p.
6. Очерки по истории выборов и избирательного права/ [Веденеев Ю.А., Зайцев И.В., Кораблин В.Е., Луговой В.В., Тылкин В.В.] Калуга, 2002. 692 с.
7. Афанасьєва М.В. Критерії законодавчого проектування виборчої системи. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 2 (14) 2012. С. 94–97.
8. Попков Д.О. Від суспільного розколу до загроз цілісності держави. Актуальные научные исследования в современном мире: материалы XXXIV междунар. науч.конф. (г. Переяслав-Хмельницкий, 27.02.2018г.). Переяслав-Хмельницкий, 2018, С. 108–117.
9. Монтескье Ш. Л. О духе законов. Москва: Мысль, 1999. 672 с.
10. Рясенцев В.А. Происхождение представительства и его сущность в буржуазном праве. Учен. зап. ВУЗИ. Вып. 10. Москва, 1960. С. 75–89.
11. Закон України «Про статус народного депутата України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>.
12. Закон України «Про статус депутатів місцевих рад». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15>.
13. Еллинек Г. Общее учение о государстве. Санкт-Петербург, 1908. 532 с.
14. Бузескул В. История афинской демократии. Санкт-Петербург, 1909. URL: <http://ancientrome.ru/publik/article.htm?a=1264195463#03>.
15. Филиппова Н.А. Юридическое содержание публичного представительства в доктрине конституционного права. Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. 2011. № 11. С. 489–512.
16. Хайдеггер М. Время картины мира. URL: http://www.odinblago.ru/filosofiya/haydegger/khaydegger_m_vremya_kartin/vremya_kartin1.
17. Попков Д.О. Легітимність влади як умова політичної стабільності. Нові завдання суспільних наук у XXI столітті: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 15–16 червня 2018р.). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2018, С. 87–91.
18. Цивільний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.